

ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ

HÜSEYN HƏŞİMLİ

əməkdar elm xadimi, professor

(Naxçıvan Dövlət Universiteti)

E-mail huseyn.hashimli@mail.ru

MƏHTİMQULU FƏRAQİ AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATŞÜNASLIĞINDA (1910-1920-Cİ İLLƏR)

Açar sözlər: Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı, türkmən ədəbiyyatı, Məhtimqulu Fəraqi

Key words: Azerbaijan literary criticism, Turkmen literature, Makhtumquli Faraghi

Ключевые слова: Азербайджанское литературоведение, туркменская литература, Мехтимгулу Фераги

Elmi-ədəbi fikirdə qənaət budur ki, Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında Məhtimqulu Fəraqi haqqında ilk yazı fədakar tədqiqatçı Salman Mümtazın “Maarif və mədəniyyət” (indiki “Azərbaycan”) jurnalının 1923-cü ildəki 8-9-cu sayında dərc olunmuş “Türkmən şairləri” məqaləsidir. Ədəbiyyatşünas Nəcəf Nəcəfovun “Salman Mümtazın ədəbi və elmi fəaliyyəti” kitabındakı bir başqa məlumat da bu baxımdan diqqəti çəkir: “Türkmən şairlərindən Azərbaycanla ən çox bağlı olanı Məxdumquludur... Hələ inqilabdan əvvəl Y.V.Çəmənzəminli onun bir neçə şeirini mətbuatda vermişdir” (10, s.60). Lakin kitab müəllifi Yusif Vəzir Çəmənzəminlinin bu şeirləri hansı mətbuat orqanında və nə vaxt dərc etdirməsini bildirməmişdir.

Əvəzində isə akademik Kamal Talıbzadənin “XX əsr Azərbaycan tənqidi” adlı fundamental monoqrafiyasındakı bir cümlə mövzumuzla bağlı dəqiq məlumat verir: “Seyid Hüseyn məşhur türkmən şairi Məxdumqulunun əsərlərini Azərbaycan mətbuatında ilk dəfə nəşr edərək onun yaradıcılığına maraq göstərmiş,...”. Səhifəaltı qeyddə mənbə də nəzərə çatdırılır: “İqbal” qəzeti, 18 iyun 1913, № 388. (13, s.515) O vaxtdan ötən müddət ərzində respublikamızda bu məlumat, demək olar ki, diqqəti çəkməmiş, ədəbiyyatşünaslar Azərbaycan məhtimquluşünaslığının start nöqtəsini S. Mümtazın yuxarıda adı çəkilən məqaləsi ilə bağlamışlar.

2008-ci ildən etibarən Türkmənistanda, Azərbaycanda və Türkiyədə nəşr olunmuş bəzi yazılarımızda Məhtimqulu Fəraqinin yaradıcılığına mətbuatımızda müraciətin tarixini işıqlandırmağa çalışmış, həmçinin

akad.K.Talıbzadənin verdiyi məlumatı da xatırlatmışıq (**bax: 2, s.12; 3, s.14; 4 və s.**) Lakin biz də Seyid Hüseynin “İqbal”dakı yazısını son vaxtlaradək araşdırmamışdıq.Yalnız 2018-ci ildə “Ədəbiyyat qəzeti”ndə dərc olunmuş “Azərbaycan ədəbi fikrində Məhtimqulu Fəraqi irsinə ilk müraciətin tarixindən“ adlı məqaləmizdə (**5**) Seyid Hüseynin “İqbal” qəzetindəki yazısını ədəbiyyatşünaslığımızda ilk dəfə təhlilə cəlb etmişik. Sonraki tədqiqat nəticəsində bu mövzu ilə bağlı yeni materiallar da aşkarladıq...

Tənqidçi Seyid Hüseynin “Maxdumqulu” başlıqlı yazısı Bakıda “İqbal” qəzetinin 18 iyun 1913-cü il tarixli 388-ci sayının 3-cü səhifəsində “Kazımoğlu” imzasıyla verilib (**7**). Materialla tanışlıq göstərir ki, Seyid Hüseyn türkmən şairinin ədəbi şəxsiyyətinə və yaradıcılığına o qədər də bələd deyil. Onun şeirlərini oxumuş, bəyənmiş və bəzi nümunələrlə mətbuatda ədəbi ictimaiyyəti də tanış etmək istəmişdir. Kazımoğlu yazırdı: “...Türkman obaları arasında çıxmış və tərcümeyi-halı, tarixi-zühuru məəttə-əssüf bizcə məlum olmayan bu türk şairinin əlimizə keçmiş şeirlərindən nümunə olmaq üçün bir neçəsini möhtərəm “İqbal”ın sütunlarında dərc etməklə bu türk şairinin barəsində məlumatı olanlardan bildiklərini bəyan etmələri rica olunur”. Bunun ardınca isə qəzetdə Maxdumqulunun aşağıdakı üç şeiri verilmişdir:

Bilinməz

Dərdim bardır, diyarimdin, dövrümdin,
Xeyir qapısı, ehsan qapısı bilinməz.
Cahillərin cəfasındın, cövründin
İslam qapısı, iman qapısı bilinməz.

Söhbətində həqq kəlamın söyləyən yox,
Məclisində bir nəsihət edən yox.
Halal qapısı, haram qapısı sayılan yox,
Sud qapısıdır, ziyan qapısı, bilinməz.

Xəlayiqdə görəldə yox, görüm yox,
Baylarında səxavət yox, verim yox.
Əyallarda oyat¹, qızlarda şərm yox,
Ədəb qapısı, ərkan qapısı bilinməz.

Kişi malına quvanıb göz aldurarlar,
Təəssüb edib könlünə genə doldurarlar,
Bir-birini nahaqq yerə öldürərlər,
Nürbət² qapısı, aman qapısı bilinməz.

Maxdumqulu, can mehmandır güdən leş,
Yaxşı dost köp, yaman bulsan, yox qardaş.
Bir əyyamdır, baş ayaqdır, ayaq baş,
Yaxşı qapısı, yaman qapısı bilinməz.

1.Oyat- həya; 2.Nürbət- ədalət

Ögüd

Adam bulsan, qulaq birgil ögüdə,
Mollalar yanında söhbət yaxşıdır.
Ataran-çaparan alunur yigitdə,
Yeri gilsə, bir mürüvvət yaxşıdır.

Yoldaş bolub oturmağil fis bilə,
Ol nəcisdir, beynin dolar pis ilə.
Gövhər daşın yüzük etsən mis bilə,
Qiyməti əksilməz, hörmət yaxşıdır.

Qəsd etməğil, zinhar, yedigin nana,
Könlün xeyrə bağla, sidqin imana.
Heç azar birmagil sən bir insana,
Oğru ərdən bir doğru it yaxşıdır.

Ol adam bu dünyağa gilmasa,
Gilandan son duran sorsa, olmasa,
Əldən gilən yaxşı işin bulmasa,
Könlün içrə yaxşı niyyət yaxşıdır.

Yaxşılıq

Yaxşı sözdən yarır cahan,
Yaxşı bilən, qardaş bolan.
Qaçıb qurtulmağa unar,
Yaman bilən, yoldaş bolan.

Dünyanın sonu ötməkdir,
Murad bunda iş bitməkdir.
Dəmbədəm qüssə butmaqdır,
Bir yaman qonşa duş bulan.

Hər yaman söz yürək bolar,
Yaxşını aləm arzular.
Yaddın çıxmaz, kömək qılar,
Bireyden könlü xoş bulan”.

Yuxarıdakı qeydlərdən göründüyü kimi, Kazımoğlu türkmən şairi Məhtimqulu haqqında geniş məlumata malik olmadığını bildirmişdir. Maraqlıdır ki, “İqbal” redaksiyası məsələyə operativ münasibət bəsləyərək elə qəzetin həmin sayında, Məhtimqulunun şeirlərinin ardınca aşağıdakı qeydləri verməklə oxucularını türkmənlərin milli şairinin irsi ilə tanış olmağa istiqamətləndirmiş, bu məqsədlə Həştərxanda nəşr olunmuş kitabı xatırlatmışdır: “İdarədən: Türkman şüərasından olan şairi-milli Maxdumqulu cənablarının bundan yüz sənə əvvəl təlif etdiyi bütün asari-şeyriyyəsi “Divani-Maxdumqulu” ünvanı ilə Hacı Tərxanlı Molla Əbdürrəhman Niyazi həzrətləri tərəfindən toplanıb (təlif edilib) böyük bir məcmuədə Maxdumqulunun tərcümeyi-halı və həyatı haqqında müfəssəlcə məlumat verilmiş olduğu kimi, asari-şeyriyyəsi haqqında da bəzi məlumat vardır. İştə Maxdumqulu həzrətləri haqqında bir fikir edilmək və məlumat istehsal etmək istəyənlərə şu məcmuəni mütləq etmələri tövsiyə olunur. Məcmuənin sahibi mumileyh Molla Niyazi həzrətləri olub, Hacı Tərxanın “Ə.Ömərov və şürekasının ticarətxana mətbəəsi”ndə təb etdirmişdir. Arzu edənlər Hacı Tərxanda iştə şu mətbəəyə və yaxud Molla Niyazi əfəndiyə müraciət etməlidirlər”. Redaksiya qeydində on səkkizinci əsr şairi Məhtimqulu haqqındakı “yüz sənə bundan əvvəl” qeydini yuvarlaq rəqəm kimi qəbul etmək lazım gəlir...

Seyid Hüseynin “İqbal”da dərc etdirdiyi Məhtimqulu şeirlərini “Mahtumqulu Firaqinin kamil divanı” (çapa hazırlayan Orazpolat Ekayev-Baharlı, Aşqabat, 2014) adlı təkmil nəşrdəki (8) mətnlərlə tutuşdurduq, bir sıra fərqlərin varlığı ortaya çıxdı. Məsələn, “İqbal”dakı “Bilinməz” adlı ilk nümunə “Kamil divan”da “İhsan kaysı bilinmez” adıyla verilib (8, s.260-261). Rədifli misralardakı “kaysı” sözünü Kazımoğlu “qapısı” kimi vermişdir: Xeyir qapısı, ehsan qapısı bilinməz və s. İkinci bəndin misralarında “yox” rədifindən əvvəl şeirin orijinalında “söylən”, “eylən”, “saylan” qafiyələri var. Kazımoğlu bunları “söyləyən”, “edən”, “sayılan” kimi verib. Məhtimqulunun “İqbal”dakı “Ögüd” şeiri “Kamil divan”da “Söhbət yaxşıdır” adlandırılıb (8, s.228-229). Həmin şeirin aşağıdakı son bəndinə “İqbal”da rast gəlmirik:

Maqtımquli, niçik keçer ruzugar,
Haka şükr et, barma, namarda, zinhar,

Yok dövlətdən yegdir, bolsa bir hünar
Min hünardan zerre dövlət yağsıdır!

Kazımoğlunun “Yaxşılıq” adıyla təqdim etdiyi üç bəndlik şeir “Mahtumqulu Fıraqlının kamil divanı”nda “Yoldaş bolan” adıyla verilmişdir və beş bənddən ibarətdir (8,s.329). Kazımoğlu nəşrində sonuncu iki bənd yoxdur. Yaxud, Kazımoğlunun “Yaxşı sözdən yarır cahan” kimi verdiyi misra “Mahtumqulu Fıraqlının kamil divanı”nda “Her bir sözi cana yarar” şəklindədir və s. ...Seyid Hüseynin türkmən şairi Məhtumqulu irsinə marağı ötəri xarakter daşımayıb. Təsadüfi deyil ki, o, sürgündə olan yaxın dostu, şair Əlipaşa Səbur Hüseynzadəyə göndərdiyi 21 mart 1912-ci il tarixli məktubunda həmdərdindən ayrı düşməsinin yaratdığı kədərli ovqatdan söz açarkən münasib bədii parça kimi Məhtumqulun misralarına da istinad etmişdir. Məktubda oxuyuruq: “...Türkmənin ən dəhşətli və qumsal çöllərindəki obalar arasında zühur etmiş Məhtumqulu adlı bir türk bu yolda deyir ki:

Gərçi əvət yaksalar aşiqi-yağındəmi,
Ölüm asand olur dust fərağındəmi,
Hicran məni qoydu səbr dağındəmi?!” (6, s.139)

Bir neçə cümlə də Salman Mümtazın “Maarif və mədəniyyət” (indiki “Azərbaycan”) jurnalının 1923-cü ildəki 8-9-cu sayında dərc olunmuş “Türkmən şairləri” məqaləsi barədə (9, s.313-316). Türkmən ədəbiyyatının Durdu Şeyx, Məxtumqulu, Zəlili kimi nümayəndələrinin adını çəkən S.Mümtaz “tamamilə bizim şivəmizə yaxın ləhcədə danışan türkmənlərin” söz sənəti ilə tanış olmağı lazımlı bilərək yazırdı: “Türkmən ədəbiyyatı ilə Azəri türklərini və Azərbaycan “Maarif və mədəniyyət”i ilə türkmən ellərini aşına və tənvir etmək bugünkü vəzifələrimizin ən ümdələrinin biridir və bunu nəzr etibarə alaraq bu nömrədən etibarən türkmən şair və şairələrindən bəhs etməyə səy edəcəyik. İlk əvvəl türkmənlərin filosof şairi olan Məxtumqulu ilə Durdu Şeyxin bir-birlərinə müəmma tərzində verdikləri sorğu və qaytarğuları “Maarif və mədəniyyət” oxucularına təqdim edirəm”. S.Mümtazın təqdim etdiyi deyişmənin 6 bəndi Məhtumquluya, 6-sı da Durdu Şeyxə aiddir. Bu poetik mükəllimə aşiq deyişmələrini xatırladır. Təsəvvür üçün iki bəndi xatırladıırıq:

Məxtumqulu:
Ol nəmədir, yemədilər, doydular?
Ol nəmədir, uluq günə qoydular?
Ol kim idi, dabanından soydular?
Şair olsan, şundan bizə xəbər ver.

Durdu Şeyx:

Ol didardır, yemədilər. doydular,
Ol nəməzdir, qiyamətə qoydular,
Nəsimini dabanından soydular,
Bizdən salam olsun, cavab şöylədir.

Yuxarıdakı iki bəndə S.Mümtazın 1926-cı ildə çap etdirdiyi “Seyid İmadəddin Nəsimi” kitabçasında (9, s.148) və “Maarif və mədəniyyət”in 1923-cü ildəki 1-ci sayında çıxmış “Nəsimi” məqaləsində də (9, s.282-283) rast gəlirik. Lakin həmin iki mənbədə Məxtumqulunun ikinci misrasındakı “uluq günə” ifadəsi sinonimi olan “qiyamətə” sözü ilə əvəzlənmişdir. S. Mümtazın arxivindəki əlyazmaları içərisində 4 vərəqlik bir material da vardır ki, görkəmli ədəbiyyatşünas orada Məhtimqulunun “Bilə”, “Yaxşıdır”, “Bulmasa” rədifli qoşmalarını yazıya almış, həmin şeirlərdə işlənmiş bəzi sözlərin tərcüməsini, yaxud izahını vermişdir (11, s.153). Bu fakt da göstərir ki, S. Mümtazın M.Fəraqi irsinə müraciəti təsadüfi xarakter daşımayıb.

İndiyədək araşdırılmamış daha bir məqaləyə- Həsən Sadiqinin Bakıda çıxan “Maarif və mədəniyyət” (indiki “Azərbaycan”) jurnalının 1927-ci ildəki 3-cü sayında dərc olunmuş “Maxdumqulu qoşquları” adlı yazısına (12, s.46-47) da ilk dəfə nəzər salmaq istəyirik. Həsən Sadiqi məqalənin əvvəlində müəllif o illərdə keçmişə, klassik ədəbi-mədəni irsə artan diqqəti, türkmənlərin də “öz elmi-tarixi məsələləri ətrafında çalışmağa” səy göstərdiklərini təqdir edərək yazırdı: “Türk-tatar xalqları gündən-günə yüksələrək elmi tətəbbüat sahəsində fəaliyyətlərini artırarkən, türkmənlər də bu hərəkətdən geri qalmayaraq tədqiqat işlərinə başlayıb, özlərinin keçmiş asarını toplayaraq meydana qoymaq və onları nəşr etmək əhəmiyyətini düşünmüşlər”. Türkmən tarixinin və ədəbiyyatının tədqiqinə həsr olunmuş məqalələrdən ibarət kitabların nəşrini də H.Sadiqi keçmişə ehtiram kontekstində dəyərləndirmişdir: “1924-cü sənədə basılmış “Türkmən xalqının tarix həmnəsilləri haqqında məqalaların yığındısı” onların tarixi keçmişləri ilə maraqlandıqlarına və özlərinin kim olduqlarını tanımalarına bir sübut olduğu kimi, 1925-ci ildə basılan M.Gəldiyev “Məqal və məqalalar yığındısı-Babalar sözü” kitabı da türkmən xalqı arasında olan dərin bir keçmişin ədəbi xatirələrini toplamaqdan-araşdırmaqdan başqa bir şey deyildir”.

Bundan sonra isə diqqət M. Fəraqinin ədəbi irsinə yönəldilmişdir. H.Sadiqi şairin yaradıcılığına yüksək qiymət verərək yazırdı: “Maxdumqulu əslən türkmənlər arasında yetişərək vaxtına və mühitinə görə böyük bir külliyyət yaratmış olan türkmən şairlərindəndir”. Məqalə müəllifi bir çox Şərq klassikləri kimi, Məhtimqulunun da ədəbi irsinin toplanılması, nəşri və tədqiqi istiqamətində az iş görüldüyünü, bu sahədə çətinliklərin olduğunu

xatırladırdı: “Maxdumqulu haqqında isə tədqiqat aparan və yaxud onun əsərlərini toplayıb, nəşr edən bu günədək çox olmamışdır”.

Həsən Sadiqi türkmən şairi haqqında söz açan müəlliflərdən bəziləri haqqında qısa məlumat verərkən ilk növbədə Azərbaycan ədəbiyyatşünası Salman Mümtazın adını çəkmişdir: “Bu barədə ən birinci təşəbbüs “Maarif və mədəniyyət” yazıçılarından Salman Mümtaz olmuşdur ki, 1922-ci sənədə məcmuəmizdə “Maxdumqulu və Durdu Şeyx” məzmunlu mənzuməni dərc etmiş”. Burada söhbət S. Mümtazın “Maarif və mədəniyyət” jurnalının 1923-cü ildəki 8-9-cu sayında dərc olunmuş, yuxarıda bəhs etdiyimiz “Türkmən şairləri” məqaləsindən gedir. Amma H.Sadiqi məqalənin nəşr ilini səhvən 1922-ci il kimi göstərmişdir. S.Mümtazdan əvvəl Seyid Hüseyn Kazımoğlunun hələ 1913-cü ilə aid təşəbbüsü, çox güman ki, Həsən Sadiqiyə bəlli deyilmiş. Həsən Sadiqi bu qısa qeydlərdən sonra 1924-cü ildə İstanbulda Şeyx Möhsün Fani tərəfindən nəşr olunmuş “Maxdumqulu divanı” adlı kitab barədə Azərbaycan oxucularına məlumat verərək yazırdı: “Sonra 1924-cü sənədə Şeyx Möhsün Fani tərəfindən İstanbulda “Maxdumqulu divanı” nam ilə təb etdirdiyi nüsxədir ki, bu pək nəfis surətdə 41 mənzumələri havidir”. H.Sadiqinin bəhs etdiyi bu kitabın tam adı belə idi: “Mahtumkulu divanı ve yedi asırlık türkce bir manzume”. Həmin kitabı çapa hazırlayan, şərhlər yazan Şeyx Muhsin Faninin əsl adı Hüseyn Kazım Kadri bəy (1870-1934) olmuşdur. İctimai xadim və tədqiqatçı kimi tanınan Hüseyn Kazım Kadri bəy əsərlərində Şeyx Muhsin Fani imzasından istifadə etmişdir.

Həsən Sadiqi türkmən şairinin 41 şeirinin yer aldığı “Maxdumqulu divanı və yeddi əsrlik türkce bir mənzumə” adlı 64 səhifəlik kitabı yüksək qiymətləndirmiş, xüsusən şairin müxtəlif əsərlərində rast gəlinən ayrı-ayrı sözlərin etimologiyası barədə izahları, bu məqsədlə müxtəlif türk xalqlarının ədəbi nümunələrinin dilində işlənmiş sözlərlə müqayisəli təhlilləri müsbət hal kimi vurğulamışdır: “İstanbul təbinin pək artıq əhəmiyyəti və qiyməti olduğunu qeyd etmək lazımdır. Bu nüsxə şarihi (*şərh yazanı* - **H.H.**) tərəfindən əlyazması halında bulunaraq basılmış və hər mənzumənin içindəki sözlər təhlil edilərək şərh verilmişdir. Şərh isə Maxdumqulunun şeirlərinin içindəki sözlərin hankı türk ləhcələrində olunduğunu göstərir. Beləliklə, Maxdumqulun 41 mənzuməlik bir risalənin; azəri, yaqut, türkmən və i.a. kimi türk ləhcələrində qullanan hankı sözlərdən əmələ gəlidiyi bəyan edilərək, hər kəlmə üçün də bir çox yerlərdə Əlişir Nəvai, Hüseyn Bayqara, Sabir, Abdulla Şaiq kimi müxtəlif türk şairlərinin parçalarından həman kəlməyə daxil olmaqla nümunələr gətirmişdir”. Şeyx Möhsün Faninin nəşri bir sıra qüsurlardan, qeyri-dəqiq mülahizələrdən də xali deyildi. Zəki Vəlidî Toğan 1926-cı ildə “Türkiyyat” məcmuəsinin II cildində dərc etdirdiyi məqalədə “Maxdumqulu divanı və yeddi əsrlik

türkcə bir mənzumə”nin müsbət məziyyətləri ilə yanaşı, bəzi qüsurlarına da diqqət yönəltmişdi.

Ş.M.Faninin nəşr etdirdiyi həmin kitabın son bölümündə yeddi əsr əvvələ, yəni 13-cü yüzilliyə aid türkcə bir mənzumədən parçalar da verilmişdir. Həsən Sadiqi həmin əsər barədə bir cümləlik məlumatla kifayətlənmişdir: “Kitabın sonunda VIII əsr hicridə yazılmış “Yusif və Züleyxa” hekayəsinə aid bir qəç mənzumə dəxi əlavə edilmişdir”. Mövcud tədqiqatlara əsasən müəyyənləşdirdik ki, bu əsər Qul Əlinin dördlülklər şəklində yazdığı “Qisseyi-Yusif” əsəridir. Şeyx Möhsün Fani holland şərqşünası Houtsmanın 1889-cu ildə dərc olunmuş irihəcmli elmi məqaləsinə istinadən “Maxdumqulu divanı və yeddi əsrlik türkcə bir mənzumə” kitabının sonunda Qul Əlinin “Qisseyi-Yusif” əsərindən 160 misra vermişdir.

Həsən Sadiqinin “Maxdumqulu qoşquları” məqaləsində söz açdığı üçüncü nəşr böyük türkmən şairinin Aşqabadda 1926-cı ildə çap olunmuş “Maxdumqulu divanı” adlı şeirlər kitabıdır. Məşhur türkmən ədibi Berdi Kerbabayev tərəfindən toplanılıb nəşrə hazırlanan 562 səhifəlik bu kitabda Məhtimqulunun 532 şeiri oxuculara çatdırılmışdı. Kitabda o dövrün tanınmış ziyalılarından olan Bekki Emir Berdiyevin ön sözü də verilmişdi. Həmin nəşrin əsas mündəricəsi, strukturu, bölmələri barədə müfəssəl dəyərləndirmələr aparan H.Sadiqi yazırdı: “Üçüncü təşəbbüs isə B.Kerbabayevin topladığıdır. Bu kitab bundan qabaqına nisbətən pək artıq olub, 41 mənzum deyil, 532 mənzuməni havidir. Şeirlər bu kitabda dünyadan boş getmək haqqında, dünya haqqında, nəsihət haqqında, sual-cavab kimi 46 fəsilə təqsim edilməklə dərc edilmişdir. Bu kitab nəfəsətcə orta olub, üzərində Maxdumqulunun bir yapı qarşısında qadın və erkəklərə şeir oxuyub, onları heyərdə buraxması təsvir edilmişdir”. H.Sadiqi həmin nəşri bütövlükdə türkmən elm və ədəbiyyat xadimlərinin ciddi əməyinin bəhrəsi kimi qiymətləndirmişdir: “1926-cı ildə basılmış “Maxdumqulu divanı” işdə türkmənlərin (Türkmən Dövlət Bilim Şurası başda olmaq üzrə) səylərinin son səmərəsi olaraq göz önündə durmaqdadır... Belə əsərlərin türkmənlər arasında intişarı türkmən ziyalılarını axtarış və tədqiq işlərində maraqlandırır, Maxdumqulu kimi Türkmənistanda və Orta Asiyada yetişmiş olan daha başqa şair və alimlər haqqında araşdırma bulunmaya cəlb etməlidir”.

Məhtimqulu Fəraqi irsinə Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında ilk müraicət edənlərdən biri də Əmin Abid olmuşdur. Ə.Abid “Maarif işçisi” jurnalında 1927-ci ildə (№ 3, 4, 6, 7) dərc edilmiş “Heca vəzninin tarixi” adlı məqaləsində türk xalqlarının poeziyasında heca vəzni barədə müqayisəli təhlillər apararkən türkmən şairi Məxdumquludan da nümunə vermişdir:

...Bir dəyişli xanədir dünya özü,
Nəsihətim dinlə, eşit bu sözü.

Əcəl yetib, adam yumarsa gözü
Guya bu dünyaya gəldi, gəlmədi. (1, s.59)

Əmin Abid Tiflisdə (Tbilisidə) çıxan “Dan yıldızı” jurnalında 1928-ci ildə (№4-5, səh.22-26; № 6, səh.9-14) dərc olunmuş “Türk ədəbiyyatında Mirzə Fətəli Axundov” adlı məqaləsinin əvvəlində dini-didaktik məzmunlu şeirlərdən danışarkən “Xəzər dənizinin digər tərəfində yaşayan türkmənlərin bədii ehtiyacını təmin edən Məhdimqulunun” “Görünər” rədifli qoşmasından da üç bənd xatırlatmışdı (1, s.91)...

Bu deyilənlər Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında böyük türkmən şairi Məhdimqulu Fəraqi irsinə ilk müraciətlər barədə müəyyən təsəvvür yarada bilər.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Abid Ə. Seçilmiş əsərləri (tərtib edəni və ön sözün müəllifi B.Əhmədov). Bakı: Şərq-Qərb, 2007, 288 s.
2. Həşimli H. Türk halklarının edebiyat ilişkilerine dair araştırmalar. Ankara: Kültür ajans yayınları, 2009, 160 s.
3. Həşimli H. Azərbaycan ədəbi mühiti və türk dünyası. Bakı: Mütərcim, 2009, 200 s.
4. Həşimli H. Azərbaycan ədəbi mətbuatı və türkmən klassik poeziyası. “Filologiya məsələləri” toplusu, Bakı, 2012, № 3, s.648-654
5. Həşimli H. Azərbaycan ədəbi fikrində Məhdimqulu Fəraqi irsinə ilk müraciətin tarixindən. “Ədəbiyyat qəzeti”, Bakı, 6 may 2018, № 17 (5140)
6. Hüseynzadə A. Romantik şair Əlipaşa Səbur. Bakı: Boz oğuz, 2000, 176 s.
7. Kazımoğlu. Maxdumqulu. “İqbal” qəzeti, Bakı, 18 iyun 1913, № 388
8. Magtymguly Pyragynyn kamil diwany (çapa tayyarlan ... Orazpolat Ekayew-Baharly). Aşgabat, 2014, 750 s.
9. Mümtaz S. Azərbaycan ədəbiyyatının qaynaqları (tərtib edəni R.Tağıyev). Bakı: Yazıçı, 1986, 445 s.
10. Nəcəfov N. Salman Mümtazın ədəbi və elmi fəaliyyəti. Bakı: Maarif, 1987, 100 s.
11. Paşayeva M., Hacıyeva Z. Salman Mümtaz arxivinin təsviri. Bakı: Nurlan, 2005, 288 s. (internet versiyası)
12. Sadiqi H. “Maxdumqulu qoşquları”. “Maarif və mədəniyyət” jurnalı, Bakı, 1927, № 3, səh.46-47
13. Talıbzadə K. XX əsr Azərbaycan tənqidi. Bakı: Azərb. EA nəşriyyatı, 1966, 540 s.

Гусейн Гашимли

**Мехтимгулу фераги в азербайджанском
литературоведении (1910-1920-ые годы)**

Резюме

Мехтимгулу Фераги – известный представитель туркменской литературы XVIII века. в Азербайджане проведен ряд исследований по популяризации, изучению и изданию его творчества. Однако первые труды о Мехтимгулу Фераги, написанные в азербайджанском литературоведении, до сих пор неисследованы.

В представленной статье впервые и систематически рассмотрены соответствующие труды азербайджанского литературоведения, созданные в 1910-1920 годах и посвященные Мехтимгулу Фераги. Как первая инициатива в этой области, анализируется статья критика Сеида Гусейна Кязимоглу, написанная в 1913 году, рассмотрены соответствующие статьи литературоведов Салмана Мумтаза, Эмина Абида и Гасана Садига, написанные в 1920-ых годах, оценены их мысли об идейно-художественных особенностях произведений Мехтимгулу.

В этом статье автор сравнивал образцы избранных стихов туркменского поэта с их оригиналами, проводил необходимые уточнения. При разработке статьи автор ссылался на художественную печать и архивные материалы 1910-1920 годов.

Huseyn Hashimli

**Makhtumquli faraghi in azerbaijani
literary criticism (1910-1920s)**

Summary

Makhtumquli Faraghi is a famous representative of the eighteenth century Turkmen literature. Numerous studies have been made about the recognition, study and publication of his creative activity in Azerbaijan. However, the first works written about Makhtumquli Faraghi in the Azerbaijan literary studies have not been studied so far.

The presented article analyzes systematically certain works of Azerbaijani literary critics who mentioned about Makhtumquli Faraghi in

1910-1920 for the first time. As the first initiative in this field, the article written by the critic Seyid Husseyn Kazimoglu in 1913 was analyzed, relevant articles written by literary critics Salman Mumtaz, Amin Abid and Hasan Sadiq in the 1920s were investigated and their ideas about the ideological and artistic features of Makhtumquli's works were also appreciated.

The article also compares the samples of poet's poems in the original, as well as the necessary precisions have been made here. While writing the article, the literary press of 1910-1920 and archive materials have been referred to.

Rəyçi: Əsgər Qədimov

Filologiya elmləri doktoru, professor